

УДК 343.93

А. В. Головач

ЗМІСТ ПРОГНОЗУВАННЯ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Постановка проблеми. Як свідчить практика кримінально-виконавчої діяльності в Україні, однією з умов, що сприяє вчиненню злочинів та правопорушень у сфері виконання покарань, є низький рівень аналізу та прогнозування стану криміногенної ситуації в установах виконання покарань (далі – УВП). При цьому, серед проблем, що мають безпосереднє відношення до даного кримінологічного процесу у сфері виконання покарань чіткої науково обґрунтованої методології аналізу та прогнозування немає. А це, у свою чергу, відповідним чином впливає й на рівень запобігання та в цілому протидії різноманітним суспільно небезпечним явищам в УВП. Як результат: щорічно кількість, зокрема, злочинів, що вчиняються засудженими до позбавлення волі та обмеження волі є сталою [1, с. 12–14]. Незмінними із року в рік є й інші показники, що характеризують зміст кримінально-виконавчої діяльності в Україні (число випадків вилучення у засуджених заборонених предметів; дисциплінарних проступків; конфліктних ситуацій поміж засудженими, а також між цими особами та персоналом УВП тощо) [2].

Таким чином, слід визнати наявність складної прикладної проблеми, яка потребує вирішення у тому числі на науковому рівні. Саме зазначені обставини й обумовили вибір теми цієї наукової статті, а також визначили її основне завдання – на підставі з'ясування змісту аналізу та прогнозування стану криміногенної ситуації в УВП, розробити науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення існуючих проблем з означеної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури показують, що досить плідно та активно питаннями аналізу та прогнозування криміногенної ситуації займаються такі науковці, як: О.М. Бандурка, В.І. Борисов, В.С. Батиргареева, В.В. Голіна, Л.М. Давиденко, В.К. Гришук, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, С.Ф. Денисов, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, О.Г. Кулик, І.М. Копотун, В.А. Меркулова, П.П. Михайленко, В.М. Литвин, П.Л. Фріс, О.Г. Фролова та інші.

Водночас серед спеціальних наукових видань, які безпосередньо відносяться до означеної у цій статті тематики дослідження, особливе місце

займає навчальний посібник «Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі», опублікований у 2010 році за загальною редакцією професорів В.Л. Ортинського та О.Г. Колба [3].

Отже, враховуючи, що ця робота вийшла у світ ще у 2010 році, а також ті суттєві зміни, які відбулись у сфері виконання покарань за останній період (повне підпорядкування органів та установ виконання покарань Міністерству юстиції України; ліквідація територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби України; внесення низки змін і доповнень у чинне кримінально-виконавче законодавство, тема цієї статті є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці під кримінологічним прогнозом розуміють вірогідне, науково обгрунтоване судження про майбутній стан злочинності, її детермінанти, можливості впливу на неї у певний період часу. Процес отримання, опрацювання та аналізу необхідної для прогнозу інформації називається прогнозуванням [4, с. 58]. З огляду на те, що серед вчених немає єдиного підходу стосовно визначення поняття «прогнозування діяльності УВП», на нашу думку, під цим слід розуміти процес отримання, аналізу, опрацювання, синтезу та використання необхідної інформації для забезпечення виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі та досягнення його мети. Такий висновок впливає з того, що:

1) елементи мети покарання, які зазначені у ст. 50 КК та ст. 1 КВК України, є системними і становлять зміст єдиного процесу – виконання покарання;

2) інформаційне забезпечення в УВП спрямоване на досягнення єдиної цілі – мети покарання, незважаючи на різноманітність впливів, що здійснюється відносно засудженого передбаченими ст. 6 КВК України основними засобами виправлення та ресоціалізації, а отже, обумовлена необхідністю здійснення різних видів діяльності адміністрацією виправної (виховної) колонії;

3) серед детермінант злочинності під час прогнозування домінуючими є не тільки і не стільки організаційно-правові основи, як інші різносторонні аспекти діяльності персоналу УВП, тому так важливо мати науково обгрунтований прогноз щодо можливостей впливу адміністрації на злочинність, включаючи причини, що породжують, та умови, які їй сприяють.

Як встановлено, кримінологічне прогнозування є частиною соціального прогнозу, який охоплює всі явища і процеси життєдіяльності суспільства: перспективи розвитку науки й техніки, економіки, демографічних й етнічних процесів, охорони здоров'я, освіти, мистецтва, держави і права тощо. Саме тому видами галузевого прогнозування можуть бути будь-які специфічні сфери суспільства, у тому числі процес виконання кримінальних покарань та профілактики злочинів у ДКВС. При цьому, однією з важливих галузей соціального прогнозування в УВП має бути передбачення розвитку кримінологічно значимих явищ і процесів. Зазвичай вчені розрізняють три види передбачення:

а) передрікання, яке здійснюється найчастіше на буденному, поверхневому рівні;

б) прогнозування, що ґрунтується на наукових засадах, кількісних та якісних параметрах будь-якого явища, які відображають об'єктивні закономірності його теперішнього і можливого майбутнього стану;

в) планування, яке поряд із передбаченням майбутнього розвитку явищ і процесів, вказує на необхідність здійснення певних заходів з метою позитивного впливу на них [5, с. 159].

Цілком очевидним є те, що будь-яка галузь соціального управління є цілеспрямованою діяльністю з реалізації конкретних завдань. Це повною мірою стосується і тієї сфери, яку вивчає так звана пенітенціарна кримінологія [6, с. 305]. Зокрема, ґрунтуючись на виявлених у процесі наукового аналізу детермінантах злочинності в УВП, кримінологи визначають імовірність майбутнього її стану, тенденції розвитку, динаміки, зміни якісних характеристик і на цій основі прогнозують відповідні науково обґрунтовані заходи щодо протидії цьому суспільно небезпечному явищу. У найбільш загальному вигляді прогнозування в колоніях здійснюється таким чином: суб'єкт прогнозування (адміністрація загалом, спеціально уповноважений підрозділ або посадова особа) спостерігає обраний об'єкт (засудженого, який відбуває покарання), виявляє його основні закономірності і, представивши у ці закономірності певні емпіричні дані, складає прогноз на майбутнє. При цьому метою кримінологічного прогнозування в УВП є визначення умов (соціальних явищ, процесів, спрямованість кримінально-виконавчої політики тощо), за яких стали б можливими позитивні зміни стану злочинності в колоніях. У широкому розумінні кримінологічний прогноз в УВП повинен дати відповідь на такі запитання:

а) як виглядатимуть із заданою вірогідністю на відповідний термін основні показники злочинності (стан, рівень, структура та інші) у ДКВС;

б) якою є вірогідність змін у видах злочинності в УВП і в категоріях злочинців-рецидивістів;

в) які саме детермінанти і з якою силою негативно чи позитивно впливатимуть на злочинність серед осіб, які відбувають покарання в УВП;

г) які категорії засуджених можуть поповнити коло рецидивістів;

ґ) яке існує співвідношення між найближчими і більш віддаленими завданнями боротьби зі злочинністю в УВП (ДКВС загалом та в окремо взятих колоніях) та які заходи є найпридатнішими для їх досягнення.

За часом прогнозування в УВП можна поділити на коротко-, середньо- та довгострокове.

Короткострокове прогнозування (від одного до двох років) передбачає вирішення поточних завдань боротьби зі злочинністю. Цей вид прогнозування обумовлений тим, що майже 10% засуджених – це особи, для яких судом призначення покарання до одного року позбавлення волі [7, с. 30]. Як свідчить практика, дане прогнозування є досить достовірним (звичайно, зважаючи на характер і динаміку процесів, що відбуваються в суспільстві) [4, с. 58].

Середньострокове прогнозування (від двох до п'яти років), а кількість таких засуджених становить в УВП до 45%, дозволяє враховувати можливі впливи на злочинність та її зміни на макроскопічному рівні (у межах системи ДКВС України); використовувати існуючий антикриміногенний потенціал цих явищ і процесів; своєчасно розробляти адекватні заходи щодо нейтралізації або послаблення криміногенних наслідків, які можуть настати; підготувати відповідні людські, матеріальні та інші ресурси тощо.

Довгострокове прогнозування (від п'яти до десяти – п'ятнадцяти років) за існуючих методик може давати лише деякі загальні оцінки можливих тенденцій злочинності.

Під час кримінологічного прогнозування в УВП використовуються такі відомі в науці основні методи: екстраполяції, експертної оцінки та моделювання [8, с. 185].

На практиці найбільш поширеним є метод екстраполяції – проєкція на майбутнє щодо тенденцій і стану злочинності в УВП у минулому та сьогоденні. Водночас застосовується метод вирівнювання динамічних рядів показників злочинності за роками (побудова тренда – прямої лінії, що відображає крапками реальне значення конкретних явищ за всі роки спостереження на мінімальну суму квадратів відстані) [9, с. 678]. Велике значення при цьому має ступінь стабільності показників певного виду злочинів. Зокрема, у структурі злочинності в УВП щорічно сталою є кількість зареєстрованих утеч з місць позбавлення волі (ст. 393 КК України), що є об'єктивними проявами суперечностей, які лежать у сфері соціального буття та суспільної свідомості покарання [6, с. 330-331]. Водночас недоліком цього методу є те, що він забезпечує потрібний рівень достовірності лише в короткострокових прогнозах і за умови достатньої стабільності суспільних відносин у країні загалом та в окремо взятій УВП. Як свідчить статистика, ДКВС України сьогодні перебуває у досить складному становищі, яке охопило усі сфери життєдіяльності засуджених. Зокрема, у 2015–2016 роках в УВП все частіше стали реєструватись групові вияви злочинності з боку засуджених та їх непокори представникам адміністрації колоній і СІЗО [1, с. 12-14]. Звичайно, що в такій ситуації метод екстраполяції не може досягти мети прогнозування криміногенної обстановки в УВП, а тому розраховувати на нього слід не завжди.

Доречнішим у цьому випадку є метод моделювання – розробка математичних моделей (на основі прогнозування) функціонування певних соціальних явищ, у тому числі злочинності, визначення закономірностей їх розвитку, особливостей взаємодії з іншими соціальними об'єктами [10, с. 4–5]. Як свідчить практика, зазначений метод передбачає прогнозування кількісних характеристик злочинності, які відображають її залежність від дії соціально-економічних, політичних, правових та інших чинників. Таким чином, підставивши у модель значення детермінант, що обумовлюють злочинність в УВП на прогнозований період, можна визначити майбутній її стан. Проте, як показало проведене дослідження, складність зазначеного методу полягає в тому, що залишаються недостатньо вивченими всі причини, які поро-

джують, та умови, що сприяють вчиненню злочинів, механізм їх взаємодії та сила впливу кожного з них на злочинність, а тому цей метод теж залишається лише як вірогідно-прогнозований і не дає можливості персоналу УВП здійснювати ефективну боротьбу зі злочинністю.

Якість кримінологічних прогнозів, як свідчить практика, підвищується при поєднанні екстраполяції та моделювання з методом експериментальних оцінок, зміст якого полягає в узагальненні думок фахівців щодо змін кількісних і якісних показників злочинності за прогнозований період. При цьому, враховується стаж роботи, кваліфікація, галузь наукових інтересів тощо. Крім того, на зміст і якість даного прогнозу об'єктивно впливають рівень розвитку конкретної галузі науки та характер самого об'єкта, що вивчається, зважаючи на те, що вивчення злочинності належить до найбільш складних завдань соціальної науки. Важливим чинником також виступають різноманітні теорії профілактики злочинів і виконання кримінальних покарань та практика їх реалізації (так звані кримінологічна та кримінально-виконавча політики), які, як влучно зазначила О.Г. Фролова, часто не систематизовані і являють собою роз'єднанні знання, зібрані в різний час, у різних умовах, на різних засадах, з різним ступенем вірогідності й точності, різними авторами, що значно ускладнює або робить неможливим їх взаємне порівняння та узагальнений аналіз [10, с. 61].

Висновок. Отже необхідність аналізу та прогнозування стану криміногенної ситуації в установах виконання покарань є очевидною та такою, що має прикладний характер, позаяк дає можливість вчасно та ефективно запобігати суспільно небезпечним явищам і процесам, а також іншим негативним наслідкам у сфері виконання покарань та раціонально, виважено і цілеспрямовано використовувати наявний в нашій державі кримінологічний потенціал у боротьбі зі злочинністю, включаючи у тому числі й рецидивні прояви з боку засуджених, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі та арешту [11].

Література

1. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду та пожежної безпеки установ виконання покарань у 2016 році: інформ. бюл. Київ: Міністерство юстиції України, 2017. 43 с.
2. Реалізація принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань у кримінально-виконавчій діяльності України: навч. посіб. / за заг. ред. О.Г. Колба та О.М. Джужи. Київ: Кондор, 2016. 336 с.
3. Запобігання правопорушенням у місцях позбавлення волі: навч. посіб. 2-е вид., допов. і випр. / В.Л. Ортинський та ін.; за заг. ред. В.Л. Ортинського та О.Г. Колба. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2010. 244 с.
4. Антонян Ю.М. О понятии преступления. Вопросы борьбы с преступностью. М.: Юрид. Лит., 1977. Вып. 26. С. 25–29.
5. Аналіз стану криміногенної обстановки в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи за 1998–2003 роки. К.: Державний департамент України з питань виконання покарань, 2003. № 4/1-214. 31 жовт. 5 с.
6. Антонян Ю.М. Взаимодействие личности преступника и социальной среды. Вопросы борьбы с преступностью. М.: Юрид. Лит., 1979. Вып. 30. С. 27–38.
7. Астемиров З.А. Основы разработки профессиональной модели типовых специалистов для исправительно-трудовых учреждений. Проблемы подготовки кадров в вузах МВД СССР. Рязань, 1972. С. 14–18.

8. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2004 р. за даними судової статистики. Вісник Верховного Суду України. 2005. № 5 (47). С. 23–34.
9. Асмолов А.Г. Психология личности: Учебник. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. 367 с.
10. Багрій-Шахматов Л.В., Туликов В.О. Віктимізація як криміногенний чинник. Вісник Академії правових наук України. Х., 1995. № 4. С. 77–84.
11. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015/paran9#n9> (час доступу 31.03.2018).

А н о т а ц і я

Головач А. В. Зміст прогнозування в установах виконання покарань. – Стаття.

В статті з'ясовано прогнозування стану криміногенної ситуації в установах виконання покарань, визначені проблемні питання з означеної тематики досліджені та розроблені науково обгрунтовані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: аналіз; прогноз; криміногенна ситуація; установа виконання покарань; засуджений; злочин; персонал; правопорушення.

А н н о т а ц и я

Golovach A. V. Содержание прогнозирования в учреждениях исполнения наказаний. – Статья.

В статье изучено содержание прогнозирования состояния криминологической ситуации в учреждениях исполнения наказаний, установлены проблемные вопросы по этой тематике исследования и разработаны научно обоснованные пути их решения.

Ключевые слова: анализ; прогноз; криминогенная ситуация; учреждение исполнения наказаний; осужденный; преступление; персонал; правонарушение.

S u m m a r y

Golovach A. V. Content of forecasting in institutions performance of pictures. – Article.

The article predicts the state of the crime situation in penitentiary institutions, identifies problem issues in the identified subject of research and develops scientifically substantiated ways of their solution.

Key words: analysis; forecast; criminogenic situation; penal institution; condemned; crime; personnel; offense.